

Dubravko Kučanda
(Pedagoški fakultet, Osijek)

PASIVIZACIJA KAO STRATEGIJA SUBJEKTIVIZACIJE/TOPIKALIZACIJE*

U članku se iznose argumenti potkrijepljeni primjerima iz nekoliko svjetskih jezika da subjektivizacija pacijensa, njegovo kodiranje pomoću nominativa i sročnost sa subjektom nisu nužne karakteristike pasivnosti u općelingvističkoj teoriji, te da stoga ne trebaju biti ni definirajuće karakteristike pasiva u hrvatskome. S funkcionalne točke gledišta, kad se pasiv promatra ponajprije kao proces potiskivanja agensa iz rečenice, tematizacije i eventualno istovremeno, ali ne i nužno, subjektivizacije pacijensa, može se reći da hrvatski ima tri tipa pasivnih ustrojstava, od kojih svako ima i svoje funkcionalno opravdanje. Kanonski se pasiv obično ne upotrebljava za izricanje trenutačne radnje, dok su rečenice s pasivnom morfologijom i subjektiviziranim pacijensom često višeznačne. Nastalu funkcionalnu prazninu popunjavaju rečenice s tematiziranim, ali ne i subjektiviziranim pacijensom, koje nedvojbeno izriču da (ne)poznati agens vrši neku radnju na topikaliziranom pacijensu.

Pod strategijama subjektivizacije/topikalizacije podrazumijevamo pridruživanje sintaktičke funkcije subjekt i pragmatičke funkcije *topic* jednom od argumenata predikata. Prema ljestvicama semantičkih funkcija koje predlažu Dik (1978;1989)¹ i Givón (1984), agens je semantička uloga kojoj se najlakše mogu pridružiti subjekt i *topic* i rezultat je aktivna rečenica kao neutralni i neobilježeni rečenični tip. Pridruživanje sintaktičke funkcije subjekt i pragmatičke funkcije *topic* nekoj drugoj semantičkoj funkciji za sobom ostavlja trag bilo u morfologiji glagola bilo u odsutnosti

jednog od argumenata predikata. To, naravno, vrijedi za engleski kao *subject-prominent* jezik u terminologiji koju su u lingvistiku uveli Li and Thompson (1976). Prema toj tipološkoj podjeli i hrvatski je *subject-prominent*, ali u manjoj mjeri jer je zadržao i neke osobine koje su karakteristične za jezike koje Li and Thompson zovu *topic-prominent*. Od sedam razlika između ta dva tipološka tipa jezika (vidi bilješku 2) hrvatski pokazuje sljedeće karakteristike tipične za *topic-prominent* jezike: (a) marginalnost pasivnih ustrojstava u odnosu na engleski; (b) odsutnost semantički praznih subjekata; (c) nadzor (kontrolu) koreferencijalnosti koja nije ograničena samo na subjekt i (d) mogućnost reda riječi SOV ili OSV, tj., položaj glagola na kraju rečenice. Od četiri gore spomenute karakteristike u ovome će se radu govoriti o pasivizaciji kao strategiji subjektivizacije/topikalizacije. Iako je pragmatička funkcija *topic* intuitivno prilično jasna i može se shvatiti kao "that entity about which the clause predicates something in the given setting" (Dik 1989:216), nužno ju je promotriti iz perspektive jezika u kojima nije došlo do gotovo potpune gramatikalizacije pragmatičke funkcije *topic* u subjekt kao što je to slučaj u engleskom, i u hrvatskome u onim rečenicama u kojima red riječi nije određen funkcionalnom rečeničnom perspektivom. Dobar primjer za formalno razlikovanje sintaktičkih i pragmatičkih funkcija predstavljaju japanski ili filipinski jezici, kao što su tagaloški i cebuano (cf. Shibatani 1991). Na primjer, u japanskome postpozicija *wa* služi za označavanje pragmatičke funkcije *topic*, a postpozicija *ga* za kodiranje subjekta, kao u (1) i (2):

- (1) Hi wa noburu. (Shibatani 1991:197)
 sun TOP rises
 'The sun rises.'
- (2) Hi ga noburu.
 sun SUBJ rises
 'The sun rises.'

Topikalizirana rečenica (1) primjerena je za izricanje sudova koji proistječu iz iskustva, dok je rečenica (2) primjerena za izricanje percepcije. Druga je funkcija rečenica s *wa* razdvajanje rečenice na dva dijela i naglašavanje onoga dijela koji sadrži *wa*, i u tom su pogledu rečenice s *wa* slične tradicionalnoj binarnoj podjeli na subjekt i predikat. Posebno zanimljiv slučaj predstavljaju filipinski jezici u kojima je postupno došlo do gramatikalizacije pragmatičke funkcije *topic* u subjekt. Prema Shibataniju (1991), u filipinskom jeziku cebuano *topic* se razlikuje od subjekta po nekoliko karakteristika. Prilikom pasivizacije samo se izravni (direktni) objekt može promovirati u subjekt pasivne rečenice, dok u topikalizaciji

topic može biti bilo koja sintaktičko-semantička funkcija kao što pokazuju sljedeći primjeri iz Shibatani (1991:106):³

- (3) Ni-hatag si Juan ug libro sa bata
 AF-give TOP GOAL book RECIPIENT child
 'Juan gave a book to the child.'
- (4) Gi-hatag ni Juan ang libro sa bata
 GF-give ACT TOP book RECIPIENT child
 'Juan gave **the book** to the child'
- (5) Gi-hatag-an ni Juan ug libro ang bata
 D-give-F ACT GOAL book TOP child
 'Juan gave the book to **the child**'
- (6) Gi-duan ni Juan ang bata
 DF-play ACT TOP child
 'Juan played with **the child**.'

Druga se razlika sastoji u tome da *topic* mora biti referentan izraz, a subjekt ne mora. Topikalizacija se razlikuje od pasivizacije i po tome što je pasivizacija proces defokusiranja i uklanjanja agensa iz rečenice, dok se topikalizacijom pacijens promovira u *topic* uz zadržavanje agensa u rečenici.

U filipinskom jeziku cebuano *topic* je poprimio i veliki broj subjektnih svojstava, tako da se taj jezik nalazi između japanskog, u kome *topic* uopće nije gramatikaliziran i engleskog, u kome je došlo do gotovo potpunog stapanja *topica* i subjekta. *Topic* je u cebuanu poprimio sljedeće karakteristike subjekta:

- (a) *topic* je postao obvezatan, osim u nominalizacijama, egzistencijalnim rečenicama i meteorološkim predikacijama;
- (b) za razliku od japanskoga *wa*, koji ne sudjeluje u gramatičkim procesima, filipinski *topic* sudjeluje u njima i nadzire neke procese koje u drugim jezicima nadzire subjekt;
- (c) u rečenici se javlja novi *topic*, koji nije argument predikata i koji ne mora biti referentan izraz, tako da rečenica sadrži dva *topic* ustrojstva.

U literaturi se za opis pragmatičke funkcije subjekta često upotrebljava i izraz tema, poznat iz funkcionalne rečenične perspektive Praške škole. Iako se tema i tematizacija i *topic* i topikalizacija često upotrebljavaju u istom značenju (npr. Kirkwood 1970; Hornby 1972; Tomlin 1983), neki se autori pojmom tema služe u posve drukčijem značenju, kao na primjer, Halliday (1970:161): "The English clause consists of a 'theme' and 'rheme'. The theme is another component in the complex notion of subject, namely the 'psychological subject'; it is as it were the peg on which the message

is hung, the theme being the body of the message. The theme of the clause is the element which, in English, is put, in first position." Prema Hallidayu (1970), tema u rečenici *Suddenly (the rope gave way)* je **suddenly**, dok ostatak rečenice u zagradi predstavlja remu. Za Mathesiusa tema je "that which is known or at least obvious in the given situation, and from which the speaker proceeds." (citirano iz Firbas 1964:268). Sam Firbas temu definiira u okviru stupnjeva komunikativnog dinamizma: "The theme is constituted by the sentence element (or elements) carrying the lowest degree(s) of CD within the sentence. It follows from this definition that the theme need not necessarily convey known information or such as can be gathered from the verbal or situational context. It can convey even new, unknown information. The essential feature of the theme is the lowest degree of CD, not the conveyance of known information." (Firbas 1964:272).

Katičić (1969) temu (za koju upotrebljava pojam obavijesni subjekt) također određuje prema količini obavijesti koju ona nosi. Katičić, kao i Mathesius i Firbas, smatra da su tema i rema važni regulatori reda riječi, pa shodno tome kaže da subjekt dolazi ispred predikata na planu obavijesti, ali ne nužno i na gramatičkom planu. I on smatra da temu i remu treba promatrati izvan rečeničnog ustrojstva kao odgovore na stvarno postavljeno ili pretpostavljeno pitanje.

Da bi izbjegli takvu terminološku pomutnju, a i iz praktičnih razloga, u daljnjem ćemo se tekstu služiti pojmovima *tema/topic* i *tematizacija/topikalizacija* koji su ograničeni na razinu rečenice i koji odgovaraju Dikovom (1989:267) pojmu *New Topic*: "If a discourse is to be about a certain D-Topic (Discourse Topic - napomena D.K.), that D-Topic will, at some point, have to be introduced for the first time. Such a first presentation of a D-Topic will be called a New Topic." Na primjer, uz predikat s tri argumenta (*give*), neutralan izbor subjekta i teme dat će u engleskom aktivnu rečenicu. Subjekt/tema mogu se pridružiti i bilo kojem drugom od dva preostala argumenta predikata, ali takvo "nenormalno" pridruživanje sintaktičke i pragmatičke funkcije mora biti zabilježeno u rečenici (na primjer, pasivnom morfologijom glagola).⁴

U engleskom je došlo do potpune gramatikalizacije pragmatičke funkcije *topic/tema* i njenog spajanja sa semantičkom funkcijom *agens*, tako da se s pravom može reći da je subjekt u većini engleskih rečenica *agens/topic* (cf. Comrie 1981), pri čemu *agens* treba shvatiti u širem smislu kao nominalni izraz koji gramatika tretira na isti način kao i prototipični *agens*. Tamo gdje se *ne-agens* ne može tematizirati a da ujedno ne bude i subjekt, gramatika

engleskog jezika tretira i druge semantičke uloge kao agens i dopušta njihovu subjektivizaciju (*My guitar broke a string; My tent sleeps four; This book sells well*, etc.). U hrvatskom, kao jeziku s pragmatičkim redom riječi, tematizacija se može postići i redom riječi bez subjektivizacije. Pri tome je takav red riječi neobilježen, za razliku od engleskog u kome tematizacija bez subjektivizacije dovodi do obilježenog reda riječi (*That man I can't stand; Books he doesn't read*). Da podudarnost subjekt/agens/topic nije potpuna, pokazuju meteorološke predikacije i egzistencijalne rečenice (npr., *It is raining; There's some beer in the refrigerator*). Budući da je topic ponajprije referentan izraz, engleski izbjegava nereferentan izraz u položaju subjekta/topica pa umjesto toga upotrebljava egzistencijalne rečenice (*A book is on the table* nasuprot *There is a book on the table*), odnosno, "grammaticization of topics into subjects has syntactic repercussions of one kind or another in all types of languages." (Shibatani 1991:129).

Što se tiče hrvatskog, on se može ubrojiti u jezike s pragmatičkim redom riječi. Tamo gdje se engleski služi gramatikalizacijom, prvenstveno subjektivizacijom, da bi tematizirao određeni argument predikata, u hrvatskom je često dovoljan red riječi. Na rečeničnoj razini tema se može prepoznati kao odgovor na postavljeno ili implicitno pitanje, kao, na primjer, u *Tko piše esej?* riječ *esej* bit će tema odgovora *Esej piše Marko*. Za postizanje istoga cilja engleski se služi pasivom (*The essay is being written by Marko*). Općenito se može pretpostaviti da će broj subjektivizacija ne-agensa bez konkomitantne pasivizacije biti veći u engleskom nego hrvatskom (cf. Kučanda 1998).

Na pasivizaciju ovdje nećemo gledati kao na isključivo sintaktički proces kojim se izravni objekt aktivne rečenice mijenja u subjekt pasivne rečenice, već kao na proces kojim se jednom od semantičkih argumenata predikata, ali ne agensu, pridružuju sintaktička funkcija subjekt ili pragmatička funkcija tema⁵. Pri tome ne treba zaboraviti da je u engleskom tematizacija najčešće povezana sa subjektivizacijom, dok u hrvatskom to nije nužno. Na primjer, argumenti predikata **send**, odnosno **poslati**, mogu se neformalno opisati kao pošiljatelj, primatelj i predmet. Ako se subjekt/tema pridruži pošiljatelju poruke (agensu), rezultat će biti aktivna prijelazna (tranzitivna) rečenica kao neobilježeni oblik rečenice, jer je agens neutralni izbor za subjekt, odnosno najuobičajenije je da govornik neki događaj opiše iz semantičke perspektive agensa, kao u

- (7) John sent a book to Mary
'Mariji je Ivan poslao knjigu.'

Pridruživanje subjekta/teme predmetu dat će rečenicu (8):

- (8) A book was sent to Mary.
'Knjiga je poslana Mariji.'

Međutim, pridruživanje subjekta/teme primatelju (semantičkoj funkciji recipijent) ne ide tako glatko. U engleskom se obje funkcije (subjekt i tema) mogu pridružiti primatelju (*Mary was sent a book by John*) dok bi u hrvatskom rezultat subjektivizacije recipijenta bio neovjeren (**Marija je poslana knjigu*). Rezultat je, međutim, neovjeren samo ako se obje funkcije istovremeno pridruže primatelju. Ako se tema odvoji od sintaktičke funkcije subjekta, rezultat je ovjerena rečenica *Mariji je poslana knjiga*. Sličan se pragmatički efekt postiže i u rečenicama kao što su (9) i (10):

- (9)a The latest edition of the book has added a chapter.
(9)b Najnovijem izdanju knjige dodano je jedno poglavlje.
(9)c Der jüngsten Ausgabe des Buches ist ein Kapitel hinzugefügt worden.
(10)a This dictionary sells more than 100,000 copies a year.
(10)b Ovaj se rječnik prodaje u više od 100.000 primjeraka godišnje.
(10)c Von diesem Wörterbuch werden jährlich mehr als 100,000 Exemplare verkauft.

Kao što se vidi iz gornjih primjera u engleskom se subjekt/tema mogu vrlo lako pridružiti ne-agensu, a da to ne ostavlja traga u morfologiji glagola. S druge strane, hrvatski i njemački prijevodni ekvivalenti engleskih rečenica pokazuju da se oba jezika služe pasivizacijom da bi objekt promovirali u subjekt/temu, ili drukčije rečeno, u oba su jezika selekcijska ograničenja između aktivnih predikata i subjekta veća nego u engleskom. Mogućnost pasivizacije inače je veća u engleskom jer se promovirati u subjekt/temu mogu i neizravni (indirektni objekt) i prijedložni objekt:

- (11) Mary was given a book by John.
(12) This bed has been slept in by Queen Victoria.

Te razlike u pasivizaciji između engleskog kao tipičnog *subject-prominent* jezika i jezika poput hrvatskog kao netipičnog predstavnika iste grupe jezika s elementima *topic-prominent* jezika Li and Thompson (1976:467) komentiraju na sljedeći način: "... in Sp languages, the notion of subject is such a basic one that if a noun other than the one which a given verb designates as its subject becomes the subject, the verb must be marked to signal this 'non-normal' subject choice. ... In Tp languages, it is the topic, not the subject, that plays a more significant role in sentence

construction. Any noun phrase can be the topic of a sentence without registering on the verb. It is, therefore, natural that the passive construction is not as widespread in Tp languages as it is in Sp languages.” Iz primjera (13) - (15) vidljivo je da se engleski koristi još jednom strategijom subjektivizacije/tematizacije koja se od pasiva razlikuje po tome što pridruživanje subjekta ne-agensu nije kodirano u glagolu:

(13) My car burst a tyre.

(14) The helicopter crash killed 12 people.

(15) My car sits four.

Kao što se vidi iz gornjih primjera, ovdje je riječ o pridruživanju sintaktičke funkcije subjekt i pragmatičke funkcije tema ne-agensu koji gramatika tretira jednako kao i agens s obzirom na subjektivizaciju/tematizaciju. U hrvatskome subjektivizacija u takvim slučajevima nije moguća jer su selekcijska ograničenja između subjekta i glagola stroža (npr., subjekt glagola *spavati* mora biti nešto živo, a subjekt glagola *pući* ne može biti agens) i hrvatska je rečenica transparentnija od svog engleskog para jer su argumenti predikata kodirani u skladu sa svojom semantičkom ulogom:

(13)a Pukla mi je guma na autu.

(14)a U helikopterskoj nesreći poginulo je 12 ljudi.

(15)a U mom autu mogu sjediti 4 osobe.

Kad se pasiv promatra funkcionalno, a ne formalno kao transformacija izravnog objekta u subjekt, mogu se uočiti sljedeća obilježja pasiva (cf. Givón 1981, Shibatani 1985; 1996):

a.) aktivne verzije pasivnih ustrojstava tipično sadrže dvovalentne prijelazne predikate;

b.) agens je defokusiran i potisnut

c.) pacijens postaje tema

d.) činjenica da subjekt nije pridružen agensu kodirana je u glagolu.

Sličnu funkcionalnu karakterizaciju pasiva daje i Palmer (1994:117):

“It can be said that the basic functions of the passive are the promotion of the Patient (or non-Agent) and the demotion or deletion of the Agent.”

Pasivna se morfologija prema Keenanu (1985) može podijeliti na striktnu pasivnu morfologiju i perifrastičnu pasivnu morfologiju. Striktnu pasivnu morfologiju ilustrira rečenica (16b) iz malgaškog (Palmer 1994:126), u kojoj su u obliku *nividin'* kodirani i prošlo vrijeme i pasiv (vidi i rečenicu 23a):

(16) Nividi ny vary ho an'ni ankizy ny vehivavy.
bought+ACT the rice for the children the woman

'The woman bought the rice for the children.'

(16)a Nividin' ny vehivavy ho an'ny ankizy ny vary.
bought+PASS the woman for the children the rice

'The rice was bought by the woman for the children'.

Perifrastična se pasivna morfologija sastoji od pomoćnog glagola i participa. U svjetskim jezicima pojavljuju se četiri semantička tipa pomoćnih glagola u pasivnim ustrojstvima: "(i) verbs of being or becoming, (ii) verbs of reception, (iii) verbs of motion, (iv) verbs of experiencing" (Keenan 1985:257-61). Ta četiri tipa perifrastičnih pasivnih ustrojstava ilustriraju sljedeći primjeri iz Keenan (1985):

(17) Njemački

Hans wurde von seinem Vater bestraft.
Hans became by his father punished

'Hans was punished by his father.'

(18) Velški

Caffodd Wyn ei rybuddio gan Ifor.
got Wyn his warn+INF by Ifor

'Wyn was warned by Ifor.'

(19) Hinduski

murgi mari gayee
chicken killed went

'The chicken was killed.'

(20) Vijetnamski

Quang bi (Bao) gher.
Quang suffer (Bao) detest

'Quang is detested (by Bao).'

Osim već spomenuta dva tipa pasivne morfologije, jezici se služe i refleksivnom pasivnom morfologijom, koja je najočitija u sljedećem ruskom primjeru koji navodi Siewierska (1988:247):

(21) Kalitka otkrilas' Olegom.
gate+NOM opened+IMPERF+REFL Oleg+instr

'The gate was being opened by Oleg.'

Refleksivna pasivna morfologija pojavljuje se i u romanskim jezicima, ali je u njima izricanje agensa vrlo rijetko, iako ne i nemoguće, kao što potvrđuje sljedeći primjer iz talijanskog (Palmer 1994:143):

(22) Questo giornale si legge ogni mattina da
moltissima gente.

this newspaper REFL read+3SG+PRES each morning by
very many people

'This newspaper is read every morning by lots of people.'

Iz gornje je funkcionalne karakterizacije pasiva vidljivo da se subjektivizacija ne spominje kao nužno obilježje pasivizacije, jer "action emanates in another entity apart from the subject."

(Shibatani 1996). Jasan primjer jezika s topikalizacijom ne-agensa bez njegove subjektivizacije u pasivnoj rečenici predstavlja japanski⁶. U uvodnom smo dijelu već rekli da u japanskome postpozicija *ga* označava subjekt, a *wa* pragmatičku funkciju *topic*. Sljedeći primjer iz japanskog pokazuje da pasivizacija ne uključuje nužno i subjektivizaciju. U aktivnoj rečenici imenica John kodirana je kao *topic*, a imenica Mary kao dativ (benefaktiv), dok je u pasivnoj rečenici Mary *topic*, a agens je kodiran kao dativ:

(23) John wa Mary ni hon o atae-ta. (Palmer 1994:125)
John TOP Mary DAT book ACC give-PAST

'John gave a book to Mary.'

(23)a Mary wa John ni hon o atae-rare-ta
Mary TOP John DAT book ACC give-PASS-PAST

'Mary was given a book by John.'

Ono što rečenicu (23a) čini pasivnom nije promocija ne-agensa u subjekt već su to tematizacija ne-agensa i pasivna morfologija glagola. Rečenice s pasivnom morfologijom u kojima nije izvršena subjektivizacija ne-agensa pojavljuju se i u slavenskim jezicima, kao u sljedećem primjeru iz poljskog koji navodi Siewierska (1988:262):

(24) Owe przesady dzisiaj inaczej się interpretuje.
these prejudices+ACC today differently REFL interpret

'These prejudices are interpreted differently today.'

Za rečenice kao što su (24) ili hrvatska rečenica *Clintonu se jučer žestoko kritiziralo u Kongresu* ponekad se tvrdi da predstavljaju takozvani *man-Satz* tip rečenice (cf. Ivić 1965), to jest, tip rečenice u kojoj je subjekt neizrečena, ali implicitno prisutna neodređena zamjenica koja odgovara neodređenoj zamjenici *man* u njemačkome ili *one* u engleskome. Prihvatanje ovakve interpretacije tih rečenica zavisi ponajprije od toga smatramo li subjekt nociónalnom ili morfosintaktičkom kategorijom koja ima određene semantičke i pragmatičke korelate. Ideja da je subjekt implicitna kategorija (npr., u dopunskim infinitivnim klauzama) često je prisutna u lingvističkoj literaturi, no u ovome radu zastupljeno je mišljenje da je subjekt ponajprije morfosintaktička kategorija koja može, ali ne mora, korelirati s određenim semantičkim i pragmatičkim funkcijama (cf. Kučanda 1998). Drukčije rečeno, budući da rečenica kao *Clintonu se jučer žestoko kritiziralo u Kongresu* ne sadrži nominalni izraz koji bi imao morfosintaktička obilježja subjekta, takve ćemo rečenice jednostavno smatrati besubjektnima.

Usporedi sljedeće rečenice

(25) Djeca su upozorena na opasnost od zaostalih mina.

(26) Djeca se upozoravaju na opasnost od zaostalih mina.

(27) Djecu se upozorava na opasnost od zaostalih mina.

(25) je kanonska pasivna konstrukcija u kojoj je pacijens subjektiviziran/tematiziran, a glagol ima kanonsku pasivnu morfologiju. (26) je također pasivno ustrojstvo s refleksivnom morfologijom i pacijensom kao subjektom/temom. Pacijens je tematiziran i u (27) ali mu se zbog odsutnosti istovremene subjektivizacije pacijensa i nemogućnosti izricanja agensa (**Djecu se od policije upozorava na opasnost od zaostalih mina*) odriče status pasivne rečenice. (cf. i Ivić 1965; Milošević 1980). Rečenicama kao što je (27) ne samo da se poricao status pasivnih rečenica nego su se one proglašavale i neovjerenima (cf. Milošević 1980) i tek ih dvije novije gramatike hrvatskoga prihvaćaju kao ovjerene (Barić *et al.* 1979; Katičić 1986), ali ih opisuju kao rečenice koje su nastale transformacijom obezličjenja i koje treba razlikovati od pasivnih rečenica. Bezličnost tih rečenica ne može se uzeti kao argument da one nisu pasivne jer se bezlični pasiv javlja u velikom broju jezika (cf. Shibatani 1985; 1996; Palmer 1994):

(28) Latinski (Palmer 1994:127)

Pugnatur uno tempore omnibus locis.

fight+3SG+PRES+PASS one+SG+ABL time+SG+ABL ALL+PL+ABL place+PL+ABL

'There is fighting at one time in all places.'

(29) Njemački (Palmer 1994:127)

Es wurde im Nebenzimmer geredet.

it became in the next room talked

'There was talking in the next room.'

(30) Nizozemski (Palmer 1994:127)

Er wordt door de jongens gefloten.

it becomes by the boys whistled

'There is whistling by the boys.'

(31) Velški (Palmer 1994:127)

Dannswyd gan y plant.

was danced by the children

'There was dancing by the children.'

Valja napomenuti da se u gornjim primjerima radi o pasivizaciji neprijelaznih glagola, odnosno da su one tip pasivnog ustrojstva ne zbog toga što je izravni objekt transformiran u subjekt već zbog toga što je njihova pasivnost morfološki kodirana u glagolu⁷. Shibatani (1996) napominje da pacijens uopće ne mora biti uključen u proces pasivizacije, kao na primjer, u bezličnim pasivnim ustrojstvima, a ako je prisutan ne mora mu nužno biti pridružena sintaktička funkcija subjekt i u nastavku ove diskusije pokušat ćemo pokazati da subjektivizacija pacijensa nije nužno obilježje pasivnosti kao općelingvističke kategorije. Budući da se informacija da agens nije

subjektiviziran/topikaliziran ne može kodirati u subjektu, jer on uvijek ima samo jedan (nominativni) oblik bez obzira na semantičku funkciju, ta je informacija sadržana u glagolu, bilo u njegovoj kanonskoj pasivnoj morfologiji (**biti** + particip pasiva)⁸ bilo u reflektivnoj morfologiji (cf. Keenan 1985). U tom pogledu i (26) i (27) zadovoljavaju taj kriterij jer obje sadrže morfem *se* kao znak da agens nije izabran za subjekt.⁹ Jedna od posljedica nepridruživanja subjekta agensu je i odsutnost kongruencije između tematiziranog pacijensa i glagola u (27). Izostanak kongruencije između tematiziranog pacijensa koji zadržava svoje padežno kodiranje u skladu sa svojom semantičkom funkcijom i glagola s kanonskom pasivnom morfologijom nalazimo i u jezicima kao što su ukrajinski (Sobin 1985) ili finski (Comrie 1977), kao u sljedećim primjerima:

(32) Cerkvu bylo zbudovano v 1640 roc'i
 crkva-ak. biti-3.sg. sagraditi-particip sg.

(33) Hänet jätettin kotün
 on-ak. ostaviti-part. kod kuće

Drugi vid diskrepancije javlja se u nekim sjevernoruskim dijalektima (Timberlake 1976) i kečuanskom (Shibatani 1985). U tim je jezicima, naime, došlo do subjektivizacije pacijensa, ali on još nije poprimio sve karakteristike subjekta, tako da nema kongruencije kao jednog od karakterističnih obilježja odnosa između subjekta i predikata.

(34) Sjevernoruski dijalekti (Timberlake 1976)¹⁰

Pereexano bylo doroga tut
 prijeći-part.3.sg.n. biti-n.sg. cesta-nom.sg.f tamo

(35) Kečuanski (Shibatani 1985)

Runtu-kuna caya -ku -sa -n
 jaje-nom.pl. kuhati refl 3.sg.

Kao što se vidi iz gornjih primjera, ni subjektivizacija pacijensa ni kongruencija nisu nužne karakteristike pasiva kao funkcionalne kategorije čiji je temeljni cilj topikalizacija pacijensa i potiskivanje agensa. Gornja tri hrvatska pasivna ustrojstva imaju i svoje funkcionalno opravdanje. Kanonskim pasivom ne izriče se dinamična trenutačna radnja (*??Kuća biva sada građena*) već pretežito prošla radnja (*Kuća je sagrađena 1960. godine*). Osim toga, kanonska pasivna ustrojstva često su stativna (*Vaza je razbijena, Mlijeko je skuhano*) i za izricanje dinamičke radnje upotrebljava se reflektivni pasiv (*Mlijeko se kuha, Kruh se peče*). Međutim, uz subjekte koji označavaju nešto živo i kod neživih imenica kod kojih nije došlo do padežnog sinkretizma, reflektivna su pasivna ustrojstva dvoznačna.

Rečenica *Kruh se peče* može se shvatiti na dva načina. Ako je ta rečenica odgovor na pitanje *Je li kruh gotov?* onda je imenica **kruh** subjekt u nominativu i rečenica označava proces koji je u tijeku, a ako je ista rečenica odgovor na pitanje *Kako se pravi kruh?* onda ona ne sadrži subjekt u nominativu već je imenica **kruh** pacijens u akuzativu. Ta je razlika jasnija kod imenica ženskoga roda kod kojih nema padežnog sinkretizma (*Riža se kuha* nasuprot *Rižu se kuha*). Iako je rečenica *Riža se kuha* zapravo dvoznačna i može se odnositi i na trenutačni proces i na način pripremanja jela, *Rižu se kuha* može označavati samo način pripreme jela¹¹. Kad je subjekt imenica koja označava neko živo biće, rečenica može imati više značenja, kao na primjer (36) i (37):

(36) On se tuče.

(37) Djeca se ne smiju tući.

Rečenica (36) može se shvatiti kao prava prijelazna rečenica s refleksivnom zamjenicom koreferentnom sa subjektom, kao u *On se brije*. Kad dijete kaže za starijeg brata *Mama, on se tuče* rečenica se ne interpretira refleksivno već prijelazno (*On tuče mene*). Kod obje te interpretacije subjekt je agens, što nije nužno slučaj u rečenici (37), koja može imati čak tri značenja, odnosno može se parafrazirati na sljedeće načine:

(38)a Djeca ne smiju tući sami sebe.

(38)b Djeca se ne smiju međusobno tući.

(38)c X ne smije tući djecu.

Kod prva dva značenja (refleksivnog i recipročnog) subjekt je istovremeno i agens i tema, dok kod značenja u (38c) subjekt kodira semantičku funkciju pacijens, kao što pokazuje jednoznačna parafraza te rečenice u (39), u kojoj je agens potisnut iz rečenice a pacijens je topikaliziran, ali ne i subjektiviziran:

(39) Djecu se ne smije tući.

Rečenice s pacijensom u akuzativu i nesročnim predikatom očito ispunjavaju funkcionalnu prazninu koju ostavljaju druga dva tipa pasivnih rečenica: one mogu jednoznačno označiti radnju koja je u tijeku (*Kuće u Podunavlju intenzivno se obnavlja ovih dana*) i nedvosmisleno se upotrebljavaju u generičkim izjavama: *Rižu se kuha*, to jest, riža je jelo koje se priprema kuhanjem.

Iz gornje je diskusije vidljivo da je pasivizacija ponajprije proces topikalizacije ne-agensa koji može, ali ne mora, biti praćen njegovom subjektivizacijom. Budući da subjektivizacija nije nužno obilježje pasivnosti u općelingvističkoj teoriji (cf. Shibatani 1996), ni pred hrvatski ne treba postavljati tako stroge zahtjeve i pasivizaciju nužno vezati uz subjektivizaciju ne-agensa.

Bilješke

* Zahvaljujem se Sandi Ham na izuzetno iscrpnim i korisnim primjedbama na prvu verziju ovoga članka. Njihovo uvažavanje pomoglo mi je da članak pojasnim i učinim čitljivijim, a nadam se i boljim. Dakako da sve njene napomene nisam mogao uvažiti, jer kolegica Ham i ja imamo različito mišljenje o pasivnosti (vidi Ham u ovome broju *Jezikoslovlja*) i stoga preuzimam punu odgovornost za sve što je napisano u članku.

¹ Dik (1978:76), na primjer, predlaže sljedeću hijerarhiju semantičkih funkcija (*Semantic Function Hierarchy*) u skladu s kojom se sintaktička funkcija subjekt pridružuje semantički specificiranim argumentima predikata:

Ag > Go > Rec > Ben > Instr > Loc > Temp

Subj x > x > x > x > x > x > x

Obj x > x > x > x > x > x

Ova ljestvica ima višestruki značaj: ona je implikacijskog karaktera i ako se subjekt može pridružiti nekoj funkciji niže na ljestvici, može se pridružiti i svim funkcijama iznad nje. Jezici se razlikuju s obzirom na mogućnost pridruživanja subjekta semantičkim funkcijama i svaki jezik ima svoju točku prekida ispod koje se subjekt više ne može pridruživati semantičkim funkcijama.

² Li and Thompson (1976:461ff) navode sljedeće razlike između subjekta i pragmatičke funkcije *topic*: (a) definite; (b) selectional restrictions; (c) verb determines "Subject" but not "Topic"; (d) functional role; (e) verb-agreement; (e) sentence initial position; (f) grammatical processes, te zaključuju: "The topic is a discourse notion, whereas the subject is to a greater extent a sentence internal notion. The former can be understood best in terms of the discourse and extra-sentential considerations; the latter in terms of its functions within the sentence structure." (Li and Thompson 1976:466).

³ AF = Actor focus; GF = Goal focus; DF = Directional focus; ang = oznaka funkcije *topic* za opće imenice; si = oznaka funkcije *topic* za lična imena.

⁴ "The 'normal' choice of subject for sentences containing an A... is the A. The verb *give* also allows either O or D to appear as subject as long as this 'nonnormal' choice is 'registered' in the V. This

'registering' of a 'nonnormal' subject takes place via the association of the feature [+passive] in the V." (Fillmore 1968:37).

⁵ U hrvatskim je gramatikama pridruživanje sintaktičke funkcije direktni objekt jednom od argumenata tranzitivnog predikata *sine qua non* za pridruživanje subjekta/teme istom argumentu, ili rečeno rječnikom transformacijsko-generativne gramatike, samo se transformacija direktnog objekta aktivne rečenice u subjekt pasivne rečenice smatra pasivizacijom (cf. Barić *et al.* 1979; Katičić (1986)).

⁶ Ovdje, u skladu s ustaljenom praksom u lingvističkoj literaturi kad se radi o japanskome ili filipinskim jezicima radije upotrebljavamo pojam topikalizacija umjesto tematizacija, iako mnogi autori, kao što je već rečeno, oba pojma ponekad upotrebljavaju u gotovo identičnom značenju. Bilo bi poželjno kad bi se i za hrvatski ili engleski mogli naći formalni kriteriji za razlikovanje tih pragmatičkih funkcija od sintaktičkih i semantičkih funkcija, no za sada takve kriterije ne nalazimo u lingvističkoj literaturi.

⁷ Ham (ovaj broj *Jezikoslovlja*) smatra da neosobnost (ne samo ona o kojoj je riječ u ovome članku) isključuje gramatičku kategoriju pasivnosti/aktivnosti.

⁸ Glagol **biti** ili njegov ekvivalent u nekom drugom jeziku u kombinaciji s glagolskim pridjevom trpnim (participom) ne mora nužno ukazivati na pasivno ustrojstvo, jer se ista kombinacija glagola i participa javlja i u ustrojevima s atributskim predikatom (cf. *Žena je našminkana* ili *He is very talented*).

⁹ Shibatani (1996) navodi da izricanje agensa najvjerojatnije nije obvezno ni u jednom jeziku.

¹⁰ U primjerima (34) i (35) teško je naravno govoriti o potpunoj subjektivizaciji pacijensa, jer još uvijek nije poprimio sva svojstva subjekta (npr., sročnost). Te primjere treba promatrati kao proces postupne gramatikalizacije pacijensa u subjekt u svjetlu teorije prototipova. I Keenan (1976:324) navodi da sekundarni subjekti najlakše poprime položaj subjekta, zatim padežno kodiranje, a najteže sročnost kao treće osnovno svojstvo kodiranja subjekta, što se može dovesti u vezu s tvrdnjom nekih lingvista da je subjektivizacija zapravo gramatikalizacija pragmatičke funkcije *topic* (cf. Givón 1984; Shibatani 1991).

¹¹ Nužno je napomenuti da se ove tvrdnje odnose na rečenice izvan konteksta i da su one u kontekstu obično jednoznačne.

¹² Rečenica sa subjektom u nominativu i sročnim predikatom (*Predsjednik Clinton žestoko se kritizira ovih dana*) također može izreći radnju koja je u tijeku, ali se ona može shvatiti i kao povratna.

LITERATURA

1. Barić, E. *et al.*, 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
2. Comrie, B., 1977. In defense of spontaneous demotion. In: P. Cole and M. Sadock (eds.) *Syntax and Semantics 8. Grammatical Relations*. 47-58. New York and London: Academic Press.
3. Comrie, B., 1981. *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Basil Blackwell.
4. Dik, S. C., 1978. *Functional Grammar*. Amsterdam: North Holland.
5. Dik, S. C., 1989. *The Theory of Functional Grammar. Part I: The Structure of the Clause*. 1989. Dordrecht: Foris Publications.
6. Fillmore, C. J., 1968. The Case for Case. In: E. Bach and R., Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory*. 1-88. New York: Holt, Rinehart and Winston.
7. Firbas, J., 1964. On Defining Theme in Functional Sentence Analysis. *Travaux linguistiques de Prague* 1. 268-280.
8. Givón, T., 1981. Typology and Functional Domains. *Studies in Language* 5. 163-193.
9. Givón, T., 1984. *Syntax. A Functional Typological Introduction. Vol. I*. Amsterdam: John Benjamins.
10. Halliday, M. A. K., 1970. Language Structure and Language Functions. In: J. Lyons (ed.) *New Horizons in Linguistics*. 140-165. Harmondsworth: Penguin.
11. Ham, S., (ovaj broj *Jezikoslovlja*). Neosobne rečenice s predikatom tvorenim glagolskim pridjevom trpnim.
12. Hornby, P., 1972. The Psychological Subject and Predicate. *Cognitive Psychology* 3. 632-642.
13. Ivić, M., 1965. On the structure of the Slavic simple sentence. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* IX. 20-24.
14. Katičić, R., 1969. Subjekt i predikat. *Jezik* 16:3. 78-84.
15. Katičić, R., 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti/Globus.
16. Keenan, E. L., 1976. Towards a universal definition of 'subject'. In: Ch. N. Li (ed.) *Subject and Topic*. 303-333. New York: Academic Press.
17. Keenan, E. L., 1985. Passive in the world's languages. In: T. Shopen (ed.) *Language Typology and Syntactic Description 1. Clause Structure*. 243-281. Cambridge: Cambridge University Press.
18. Kirkwood, H. W., 1970. On the Thematic Function and Syntactic Meanings of the Grammatical Subject in English. *Linguistische Berichte* 9. 35-46.

19. Kučanda, D., 1998. Rečenični subjekt u engleskom i hrvatskom jeziku. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu.
20. Li, Ch. N. and S. Thompson, 1976. Subject and Topic: a New Typology of Language. In: Ch. N. Li (ed.) *Subject and Topic*. 457-490. New York and London: Academic Press.
21. Milošević, K., 1980. Jedan negramatični jezični model u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* 36. 47-63.
22. Palmer, F. R., 1994. *Grammatical roles and relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
23. Shibatani, M., 1985. Passives and related constructions: a prototype analysis. *Language* 61. 821-848.
24. Shibatani, M., 1991. Grammaticization of Topic into Subject. In: E. Closs Traugott and B. Heine (eds.) *Approaches to Grammaticalization. Volume II*. 93-133. Amsterdam: John Benjamins.
25. Shibatani, M., 1996. Voice parameters. Referat održan na 29th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europaea. Klagenfurt, 4.-8. rujna 1996.
26. Siewierska A., 1988. The passive in Slavic. In: M. Shibatani (ed). *Passive and voice*. Amsterdam: John Benjamins. 243-289.
27. Sobin, N. J., 1985. Case assignment in Ukrainian morphological passive constructions. *Linguistic Inquiry* 16. 649-662.
28. Timberlake, A., 1976. Subject properties in the North Russian passive. In: Ch. N. Li (ed.) *Subject and Topic*. 545-570. New York: Academic Press.
29. Tomlin, R. S., 1983. On the Interaction of Syntactic Subject, Thematic Information, and Agent in English. *Journal of Pragmatics* 7. 411-432.

PSSIVIZATION AS A SUBJECTIVIZATION/ TOPICALIZATION STRATEGY

This paper argues that the subjectivization of the Patient, its marking by the nominative case and agreement with the verb are not necessary features of the passive cross-linguistically, and that therefore these features should not be made a necessary condition on the passive in Croatian. From a functional point of view, which takes the passivization to be primarily a process of Agent suppression with the concomitant topicalization of the Patient, Croatian can be argued to have three passive constructions, each of which has its functional motivation. The canonical passive cannot be used to refer to an event taking place at the moment of speaking, and the sentences with the subjectivized

Patient and reflexive passive morphology are often ambiguous. The functional gap left by these two constructions is filled by the construction with the accusatively marked Patient, reflexive verb morphology and lack of agreement. This construction type enables unambiguous expression of an action in which the Patient is being acted upon by an (un)known Agent.